

Марк Гольберг

ВІЯВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКО-СЕРБСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ВЗАЄМИН: ПІДСУМКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Симпозіум „Іван Франко і серби“, безперечно, дасть нові імпульси для дослідження українсько-сербських літературних і – ширше – культурних взаємин. Адже Франко через усе своє життя проніс зацікавлення історією і культурою південних слов'ян, зокрема сербів. Він багато зробив для розвитку українсько-сербських контактів. Приділяючи увагу їх різноманітним формам Франко виступав і як перекладач, і як дослідник, і як видавець та редактор, і як громадський діяч. Проте, зрозуміти цей аспект Франкової діяльності можна лише за умови розгляду її у широкому контексті історії українсько-сербських культурних зв'язків, які мають свою вивчену історію.

На кожному новому витку історичного розвитку у найбільш відповідальний наукою шлях потрібно оцінити наявні здобутки і накреслити перспективи подальших досліджень. Сучасникам важко здійснити всебічну самооцінку. Проте переламність, гостроту моменту вони можуть відчутти і гостро відчувають. У той момент, який зараз переживає Україна, для нас особливо важливим є осмислення шляху, який вів до утвердження і втілення в життя ідеї державності, до створення незалежної, самостійної держави. Йдеться й про поєднання самобутньої, національної ідеї із вірністю загальнолюдським ідеалам, розвитку своєї культури з глибокою увагою і повагою до культур інших народів.

Українська культура ніколи не була „відрубною“, ізольованою, замкненою у вузькому просторі. Вона завжди виступала як активний учасник європейського й світового культуротворчого процесу. Носії української національної ідеї були і проповідниками невинного розвитку контактів між народами, їх культурами.

У долі українців і сербів у минулому і в сучасності є багато спільного. Про цю спільність чимало говорили і писали публіцисти, вчені, письменники обох народів. Два слов'янських народи, культурні зв'язки яких сягають у далеке минуле, покликані бути прикладом, щоб

*Усі слов'яни стали
Добрими братами,
І синами сонця правди,
І єретиками
Отакими, як Констанцький
Єретик великий.*

Одне із основних завдань у галузі вивчення українсько-сербських літературних взаємин можна, очевидно, зформулювати так: вивчати ці контакти, щоб розвивати їх. У зв'язку з цим постає питання про громадський пафос, про суспільне значення порівняльного літературознавства, зокрема слов'янського. Річ у тім, що тут, як і взагалі у гуманітарних і спеціальних науках, фундаментальний і прикладний аспект досліджень надзвичайно тісно пов'язані між собою. Вивчення міжнаціональних контактів у будь-якій галузі є водночас їх утвердженням і розвитком. Це підтверджує й історія українсько-сербських взаємин.

У зв'язку із сказаним хотів би у стислій формі висловити кілька загальних міркувань, які стосуються сучасного порівняльного літературознавства.

Будучи невід'ємною складовою частиною науки про літературу, порівняльне літературознавство повинно спиратися на основи досягнення цієї науки і науки про культуру, спиратися на основи людини взагалі. Тут особливого значення набуває положення про діалогічний характер культури, яке найбільш повно було сформульоване М. Бахтіним і М. Бубером й міцно утвердилося у сучасній культурології.

Розвиток національних культур, літератур можливий лише за умови активного діалогу між ними. Українсько-сербський діалог має свої особливості, які потребують докладного вивчення.

З проблемою літературних взаємин зв'язане і питання про участь читача в історико-літературному процесі, про життя літературного твору у іншомовному середовищі.

Взагалі, питання про учасників процесу взаємодії має особливе значення. Адже йдеться про активну роль людського фактора у культуротворчих процесах, врешті-решт у творенні історії. Саме творча індивідуальність багато в чому визначає характер історико-літературного процесу, в тому числі і таку його важливу складову частину як літературні взаємозв'язки і взаємодії. Не випадково, що увагу дослідників українсько-сербських культурних взаємин привертали такі постаті як Вук Караджич, Тарас Шевченко і Іван Франко.

Сучасне порівняльне літературознавство опирається на розуміння твору як цілісності, як художнього світу, який несе у собі гли-

бокий людинознавчий смисл. Важливо пам'ятати положення про антропологію художнього твору, про те, що у творчій взаємодії виявляє себе величезна художня енергія, закладена у текстах культури.¹ Ця енергія, виступає як джерело нових творчих імпульсів. Згадаємо хоча б яку надихаючу роль відіграла південнослов'янська і у першу чергу сербська пісня у створенні таких речей як: *Михайло Чернишенко* П. Куліша, *Поема про білу сорочку* І. Франка, *Віла по-сестра* Лесі Українки.

Порівняльне літературознавство повинно поєднати досягнення сучасної герменевтики із розумінням твору як процесу, як явища, що, включаючись у все нові і нові контексти, здатне генерувати нові ідеї, нові розв'язання глибоких екзистенційних питань. Генеруючій силі твору, його здатності випромінювати величезну творчу енергію у нас взагалі приділяють мало уваги. Підкреслю ще раз: йдеться про поєднання компаративістичних і герменевтичних підходів, а разом з тим про вивчення кожного явища у широкому контексті, причому не лише у літературному, а й історико-культурному. Йдеться про те, як той чи інший твір живе в новому середовищі, сприяючи взаємному розумінню народів. Франко прекрасно писав про роль літератури у створенні золотого моста взаєморозуміння і взаємоповаги між народами.

При вивченні українсько-сербських літературних взаємин слід розрізняти і врахувати три основні аспекти порівняльного вивчення літератур: літературні контакти, генетичні зв'язки і топологічні сходження. Не буду характеризувати всі ці аспекти. Відсилаю читачів до праці В. М. Жирмунського *Эпическое творчество славянских народов и проблемы сравнительного изучения эпоса*.² Дозволю собі висловити лише декілька зауважень.

У вивченні українсько-сербських літературних взаємин найкраще представлений контактний аспект, хоча не всі види взаємозв'язків вивчено з однаковою повнотою. Та й не всім періодам історії двох літератур приділялася належна увага.

Свого часу чимало було зроблено для вивчення українсько-сербських контактів з часів середньовіччя. Можна назвати змістовне й насичене великим фактичним матеріалом дослідження В. Гнатюка *Зносини українців з сербами*.³ На жаль, ця праця давно вже стала бібліографічною рідкістю. Між тим, закладені у ній ідеї варті того, щоб розвивати, продовжувати. До речі, варто відзначити, що

¹ В. Panas: *W kregu metody semiotycznej*. Lublin, 1991, s. 63.

² В. М. Жирмунский: *Сравнительное литературоведение. Восток и Запад*. Ленинград, 1979, с. 194-195.

³ В. Гнатюк: *Зносини українців з сербами*. „Науковий збірник, присвячений М. Грушевському“, Львів, 1906, с. 373-408.

Франко був одним із тих вчених, які приділяли увагу середньовічній сербській літературі. У його працях є багато цінних думок, спостережень, узагальнюючих суджень про дослідження, як скажімо: *Повість про Варлаама і Йосафа, Старохристиянський духовний роман, Святий Клемент у Корсуні*. Мушу сказати, що і я у монографії *Іван Франко і українсько-сербські зв'язки* (Львів, 1991) обійшов цей важливий момент, що значно обмежило моє розуміння ролі Франка у розвитку взаємин двох культур і зробило характеристику праці Франка у вивченні південнослов'янської проблематики однобічною. У дужках зазначу, що чекає на дослідника цікава і надзвичайно перспективна тема: Франко як дослідник слов'янських культур епохи середньовіччя. Тут чільне місце зайняв би розділ про сербську середньовічну літературу.

Заслуговують на увагу і медієвістичні праці М. Драгоманова, М. Грушевського, І. Крип'якевича та багатьох інших вчених, у яких є і міркування стосовно сербської літератури і українсько-сербських літературних взаємин.

Важливу сторінку у розвиток українсько-сербських літературних контактів вписала Києво-Могилянська академія, яка стала загальнослов'янським центром освіти, науки, культури. Як відомо, тут навчалися і серби, які не поривали зв'язків із рідним краєм і потім відігравали значну роль у розвитку сербської культури, науки, освіти. Вивчення цієї проблеми було розпочато М. Петровим. Особливо важливою була його праця *Воспитанники Киевской академии из сербов с начала синодального периода и до царствования Екатерины II (1721-1762)*.⁴ Велике значення має фундаментальна праця В. Ерчица *Мануїл (Михаїл) Козачинський*, що побачила світ у 1980 р.⁵ До цього дослідження додано і велику бібліографію питань.

Досить інтенсивно вивчався розвиток сербсько-українських літературних контактів у XIX і XX століттях. Підсумки цих досліджень дано у відповідних розділах першого і другого томів колективної монографії *Українська література у загальнослов'янському і світовому контексті*.⁶ Не спиняючись за браком місця на цих розділах і відсилаючи до них читачів, хотів би лише виділити два моменти. У розвитку українсько-сербських літературних взаємин у XIX столітті центральними фігурами були Вук Караджич, Тарас

⁴ Н. И. Петров: *Воспитанники Киевской академии из сербов с начала феодального периода и до царствования Екатерины II (1721-1762гг.)*. „Известия ОЯС“, IX, 4, спб., 1904.

⁵ Ерчић: *Мануил (Михаил) Козачински и његова трагедокомедија*. Нови Сад – Београд, 1980.

⁶ *Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті*, т. I і II, Київ, 1987.

Шевченко і Іван Франко. Щодо Караджича, варто назвати праці М. Гуця,⁷ І. Білодіда,⁸ Є. Курилюка. Особливо слід відзначити монографію М. Гуця, яка вперше вводила у науковий обіг величезний фактичний матеріал, пов'язаний із побутуванням сербської пісні в Україні. Цікаві відомості про контакти діячів української культури із Вуком Караджичем містилися у праці Є. Курилюка.⁹

Питання *Шевченко й сербська поезія* досліджував І. Ющук.¹⁰ Результати його досліджень заслуговують на серйозну увагу.

У галузі вивчення літературних контактів у ХІХ і ХХ столітті все ж залишається чимало прогалин. Якщо, скажімо, маємо праці про втілення сербської теми в українській літературі, то про українські мотиви у новому сербському письменстві досліджень немає. Відчутні узагальнюючі праці про роль у розвитку літературних взаємин таких діячів як, приміром, Ст. Новакович, П. Тодорович, Й. Скерлич.

Очевидно, зараз необхідна планомірна, цілеспрямована спільна праця. Тут повинні взаємно доповнювати себе два підходи, дві точки зору, які можна сформулювати відомою формулою: вони у нас, ми у них. Сербсько-українські і українсько-сербські взаємини – не тотожні, а взаємно доповнюючі поняття. Така постановка питання є цілком закономірною і має принципове значення. Адже йдеться, говорячи словами сучасної фізики, про розгляд явища у різних системах координат. Все залежить від вибору точки відліку.

Починати, мабуть, треба з докладної реєстрації того, що вже зроблено. Варто підготувати і видати бібліографію наукових праць і перекладів, усіх матеріалів, що стосуються контактів наших літератур. Свого часу О. Погодін включив український матеріал у новий покажчик *Руско-српска библиографија*.¹¹ Ця праця і на сьогодні не втратила свого значення. Проте, зараз є очевидно її неповнота. До того ж, за роки, що пройшли з моменту її опублікування, з'явилося чимало нових матеріалів. Цінною є і Бібліографія, вміщена у четвертому томі праці *Українська література в загальнослов'янсько-*

⁷ М. Гуць: *Сербохорватська пісня на Україні*. Київ, 1966.

⁸ І. К. Білодід: *Вук Караджич в Історії сербсько-українських наукових зв'язків*. Київ, 1965.

⁹ Є. П. Курилюк: *Вук Караджич і українська культура*. Київ, 1968.

¹⁰ Див. напр.: І. Ф. Ющук: *Т. Г. Шевченко в літературах народів Югославіи (вторая половина ХІХ – начало ХХ в.). Автореферат диссертации... канд. фил. наук*. Київ, 1963.

¹¹ А. Погодин: *Руско-српска библиографија. 1800-1925. I књига: књижевност; I део: преводи објављени посебно или по часописима. II део: преводи објављени по новинама и календарима*. Београд, 1932, 1936.

му і світовому літературному контексті. Проте й тут не досягнуто необхідної повноти. Скільки мені відомо, аналогічної бібліографії у сербів немає.

Необхідне фронтальне обстеження української і сербської періодики. Адже відомо, що журналістика і літературна критика відігравали і відіграють велику роль у літературних контекстах. Як писав В. М. Жирмунський, при вивченні взаємодії літератур не можна обмежуватися „художніми вершинами епохи, тими ідеальними поетичними досягненнями, які були виділені художньою свідомістю нащадків як ‚вічні супутники‘ культурного людства“.¹² Необхідно досліджувати і „масову“ літературну продукцію, ті явища, які створюють певну традицію, духовний клімат, що визначає неповторне обличчя епохи. Наведу кілька прикладів. На сьогодні відомо, що сербські журнали 60-х років „Вила“ й „Матица“ відігравали чималу роль у розвитку сербсько-українських літературних взаємин. Це відзначав ще Й. Скерлич.¹³ Але повної характеристики цих часописів у цьому плані ми не маємо. Інший приклад – львівська „Правда“, яка – не побоюся сказати – часами набувала загальнослов'янського значення. Питання про роль „Правди“ у розвитку українсько-сербських взаємин може бути предметом спеціального дослідження.

Треба зазначити, що останнім часом збірник *Питання слов'янознавства* почав приділяти увагу цій проблематиці і вже надрукував кілька статей з питання, про яке йдеться. Відзначу, зокрема, статті молодих дослідників І. Лучука¹⁴ М. Лубківського¹⁵ і О. Кравець.¹⁶

Можна говорити про те, що для порівняльного літературознавства історія журналістики взагалі є своєрідною допоміжною чи, може краще сказати, базовою дисципліною. Разом з тим вона пов'язує компаративістику з історією суспільної думки і культурологією.

¹² В. М. Жирмунський *Байрон і Пушкін*. Львів, 1976, с. 226.

¹³ J. Скерлич: *Омладина и њена књижевности (1848–1971). Изучавања о националном и књижевном романтизму код Срба...* Београд, 1925, с. 229.

¹⁴ І. В. Лучук: *До характеристики двох оглядів сербської літератури на сторінках „Літературно-наукового вісника“*. „Питання слов'янознавства“, Вип. 43, Львів, 1991, с. 30-34.

¹⁵ М. Р. Лубківський: *Сербська і хорватська література на сторінках „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка у 1873-1937 рр.“* „Питання слов'янознавства“. Вип. 43, Львів, 1991, с. 35-41.

¹⁶ О. Кравець: *Відомості про сербів і хорватів на сторінках галицької преси 40-50-х років XIX ст.* „Питання слов'янознавства“ Вип. 45, Львів, 1993; О. Кравець: *Питання літератур та фольклору південних слов'ян на сторінках української галицької преси 60-х років XIX ст.* „Питання слов'янознавства“. Вип. 47, Львів, 1995.

Очевидно, при вивченні літературних контактів слід розрізняти два моменти: естетичний, коли йдеться про художню вартість, і культурологічний чи культурологічно-суспільний, який відображає рух історії, сутність культури, діалог культур.

Ще одна надзвичайно важлива проблема. Діалог культур є, якщо можна так сказати, своєрідним узагальненням діалогу творчих індивідуальностей.

Цілком очевидно, що важливо вивчати роль особистого начала у культуротворчих процесах. Йдеться, зокрема, про дослідження особистих контактів українських і сербських письменників і вчених. Виникла потреба у вивченні особистих фондів сербських і українських архівів, у публікації бодай найбільш цінних архівних матеріалів. Тут потрібні спільні зусилля дослідників двох країн. Лише на основі обстеження сербських, українських та російських архівів ми можемо, скажімо, скласти повне уявлення про листування Новаковича із діячами української культури. Є всі підстави вважати, що у сербських архівах зберігається багато листів діячів української культури до сербів. У нас немає опису архівних документів, які пов'язані з діяльністю активних учасників процесу літературної взаємодії. Взяти хоча б Житецького. Відомо, наприклад, що у його особистому фонді у Відділі рукописів Бібліотеки Національної академії наук України зберігаються матеріали до лекцій про сербський фольклор, які він читав у Київському університеті. Або ж багатющий архів А. Степовича, що знаходиться у тій же установі. Чимало цікавих матеріалів можна знайти у львівських архівах. Фактів можна наводити багато. Тут є ще один момент, на якому хочу спинитися окремо.

У розвитку літературних контактів значну роль відіграє книгообмін. Цікаво простежити за тими шляхами. Ті чи інші українські книжки потрапляли до Сербії, а сербські в Україну. Саме особисті архіви діячів культури дають для цього матеріал. Питання про книгообмін зв'язане ще з одним моментом – з листуванням діячів культури. Це окрема тема. Листи діячів культури мають історіографічний смисл. Вони є і важливими документами для історії міжнаціональних контактів. Дуже часто саме в листах розкриваються ті умови, які визначають розвиток літературних контактів, те підґрунтя, на якому вони виростають.

При вивченні літературних взаємин важливо вивчати усі їх форми, усі їх різновиди. Безумовно, особливу увагу слід приділяти художньому перекладу. Саме з перекладом пов'язані важливі можливості функціонування того чи іншого твору, вводячи його у нове мовне і культурне середовище. Щодо українсько-сербських літературних взаємин, то тут, оскільки маємо справу з близько спорідненими мовами, доцільно говорити про взаємопереклад. Але ж

на сьогодні ми не маємо достатньо повного уявлення про те, що з української літератури перекладалося у Сербії, а з сербської – в Україні. Назріла потреба в бібліографічних працях і такого характеру.

У плані компаративістичному основне завдання вивчення перекладу полягає у тому, щоб показати, як твори однієї літератури ставали надбанням іншої. У цьому відношенні показовою є рецепція поезії Шевченка у Сербії, входження Шевченка у сербську літературу. Творчість Шевченка – явище багатогранне: воно об'єктивно містить у собі величезний інтерпретаційний потенціал. Багатим і глибоким був Шевченківський „образ світу“, створений поетом його модель. У процесі освоєння поезії Шевченка сербська література і сербські читачі йшли до засвоєння цієї системи через сприйняття глибокого її розуміння.

Говорячи про літературні контакти, ми повинні особливу увагу приділяти їх результатам. А це веде до постановки питання про обмін темами, сюжетами, мотивами, про відображення сербської теми в українській літературі й української у сербській. Згадаємо ще раз такі твори як: *Михайло Чернишенко* і *Чорна рада* П. Куліша, *Поєма про білу сорочку* І. Франка, *Віла посестра* Лесі Українки, *Югославський зошит* М. Рильського. Але чи вичерпують ці твори поставлену проблему? Які є у сербській літературі твори, де присутня українська тематика? На сьогодні дослідження, глибоке обстеження різноманітного матеріалу. Особливого значення набуває питання про так звані трансформаційні процеси, про творче (саме творче) засвоєння однією літературою досягнень іншої, про шляхи і механізми цього засвоєння. Адже йдеться про взаємне збагачення, яке аж ніяк не нівелює самобутності „сприймаючої“ літератури. У процесі розвитку літературної взаємодії кожна з літератур виступає і як сприймаюча, і як „випромінююча“ (користуються визначенням Г. Д. Вервеса), і як суб'єкт, і як об'єкт взаємодії.

Слід виходити з того, що літературні взаємини є невід'ємною складовою частиною міжнаціональних взаємин взагалі. У зв'язку з цим виникає питання про періодизацію історії літературних зв'язків. Адже періодизація – не просто умовна схема, а зовнішній вираз глибинних процесів розвитку, засіб пізнання цих процесів. У зв'язку з цим дозволю собі висловити кілька зауважень. Загальна історична періодизація виступає як орієнтир, як відправний пункт для періодизації історико-літературної. Але ототожнення їх перетворило би історію літератури у доповнення й ілюстрацію до громадянської історії. Не можна забувати про специфічність літератури, про відносну її самостійність, про внутрішні закони її розвитку.

Оскільки у процесі взаємодії двох національних літератур необхідно враховувати особливості двох літератур, треба виробити таку періодизацію, яка брала б до уваги усі фактори такого процесу.¹⁷

В історії літературних зв'язків є свої кульмінаційні моменти, пов'язані з піднесенням національно-визвольної боротьби, з активізацією прогресивних сил. Вони потребують особливої уваги. Пошлюся хоча б на той вплив, який мали на розвиток українсько-сербських літературних взаємин балканські події 70-х років XIX століття.¹⁸

Особливого значення набуває проблема обумовленості літературних контактів. Тут і постає питання про типологічний аспект досліджень, про вивчення так званих типологічних сходжень. Якщо брати українсько-сербські взаємини, то в даному випадку типологічні сходження служать тією основою, тим ґрунтом, на якому вони виростають. Йдеться про спільність історичної долі двох народів, про спільні тенденції, які виявляють себе у розвитку їх культур, про близькість і спорідненість мов. Поняття типологічного сходження дає змогу досліджувати проблему на системному рівні, виходячи з поняття національних літературних систем.

Саме типологічний підхід дає змогу зрозуміти сутність такого важливого компаративістичного поняття як зустрічні запити (сучасна компаративістика інколи вживає термін „літературна потреба“).

Типологічне вивчення передбачає таку методологію, яка веде від старанного, ретельного аналізу фактів до глибоких узагальнень, до розуміння сутності історико-літературного процесу. Не можна будь-яку спільність розглядати як вияв типологічного фактору. В кінцевому рахунку метою історико-типологічних студій є не пояснення окремих фактів, а встановлення закономірностей і вивчення процесів.¹⁹ Можна стверджувати, що вивчення взаємо-

¹⁷ Д. Живковић: *Теоријски нацртј за иџторијско-књижевну ѱериодизацију*. В: Д. Живковић: *Евројски оквири срјске књижевности (I)*, Београд, 1970, с. 365–378; D. Đurišin: Пор.: Д. Живковић: *Теоријски нацртј за иџторијско-књижевну ѱериодизацију*. В: Д. Живковић *Teorija literarneј komparatistiki*. Bratislava, 1975, (див. розділ: *Otazke periodyzacie medziliterarneho procesu*; M. Janion: *Gorączka romantyczna*. Warszawa, 1975. (Розділ *Zamknięcie*. *Badania nad XIX wiekiem*).

¹⁸ Див.: М. Я. Гольберг *Балканские события 70-х годов XIX века и некоторые вопросы развития украинско-сербских общественно-политических и культурных связей*. В: *Развитие капитализма и национального движения в славянских странах*. Москва, 1970, с. 211-235; Г. Д. Вервео: *Прогрессивная украинская общественность в ее отношении к национально-освободительной борьбе балканских народов в 1875-1878 годах*. В: *Освобождение на България и литература*. Сборник изследования. София, 1978, с. 181-206.

¹⁹ Див.: Б. Н. Путилов: *Методология сравнительно-исторического изучения фольклора*, Ленинград, 1979, с. 12.

дії української і сербської національних літературних систем лише розпочинається. Цілком очевидно, що глибокою основою спільності двох народів було прагнення до державності, до свободи, до вільного розвитку національної культури. Це складало важливий компонент національної ідеї сербів і українців. Пошлюся на широко відомі висловлювання Ст. Новаковича про Шевченка.

Наголошуючи на значенні вивчення типологічного фактора, я не маю можливості докладно розгорнути свою аргументацію. Спиною лише на деяких моментах.

Можна, скажімо, знайти чимало спільного між Шевченком і сербськими поетами-романтиками 50-70 років. Заклик „порвати кайдани“ часто звучав і у сербській літературі. Змай, Якшич і Костич не випадково звертаються до образу Прометея. Типологічно для них близьким є те трактування, яке дав цьому образу Шевченко у поемі *Кавказ*. Характерними у цьому відношенні є вірші Л. Костича *Јадрански Прометеј* і *Прометеј*.

Змая і Якшича зближує з Шевченком палкий протест проти національного гноблення і соціальної несправедливості, заклик до активної дії. Як і Шевченка, сербських поетів хвилює трагічна доля народу і його опір гнобителям. Звідси – інтерес до історії, до її героїчних сторінок. Назвемо балади Змая *Три хајдука*, *Гусларева смрт* і *Јадна мајка*. Змай і Якшич створили образ народу, що поєднав у собі вірність визвольним традиціям, мужність, готовність жертвувати собою в ім'я свободи. Це були зразки громадянської, патріотичної, революційної поезії.

Типологічна спільність між Шевченком і сербськими романтиками другої генерації виявляє себе і у ставленні до народної творчості, в якій вони у першу чергу звертають увагу на героїчне начало, на те, що пов'язано із сучасністю. У центрі їх творів – образ народного співця, носія народної мудрості.

Сербські поети приходять до глибокого осмислення поняття НАРОД, до розуміння ролі народу у долі батьківщини, у її історичному розвитку. В глибинах сербської романтичної літератури виринають риси реалістичного методу, який в українській літературі утверджував Шевченко. Ранній Шевченко теж починав як романтик, але вже у перших його творах бере свій початок характерне для його зрілої творчості злиття романтичного і реалістичного принципів творчості. Створивши новий стильовий синтез, що становив важливий етап зростання української літератури, він разом з тим довів необхідність, закономірність утвердження реалістичного напрямку. Його досвід, його завоювання мали велике значення.

Принагідно зауважимо, що історія українсько-сербських літературних контактів включає і синхронні зв'язки стадіально-типологічного характеру, і життя тих чи інших творів у віках. Творче осво-

ення Шевченка, розпочате у шістдесяті роки ХІХ століття, продовжується на наступних етапах розвитку сербської літератури. Це ПРОЦЕС, що має свою динаміку, обумовлену багатьма факторами.

Ще один приклад – сприйняття у Сербії „народних оповідань“ М. Вовчка. На перші сербські переклади її творів звернув увагу Й. Скерлич.²⁰ В наш час його положення було продовжено М. Наїдановичем²¹ і М. Бершадською.²² Сербська критика 60-70 років відзначала глибоку правдивість, щирість, хвилюючу задушевність оповідань української письменниці, яка піднімалася на височинь соціальної критики суспільних відносин. „Народні оповідання“ були багаті на художні відкриття, які були використані згодом не лише українською, а й іншими слов'янськими літературами. Перші сербські переклади творів Марка Вовчка з'явилися саме тоді, коли перед сербською літературою постало завдання відобразити життя сербського села у всій його суперечливості, відобразити характерні для нього соціальні конфлікти. Переклади творів Марка Вовчка включалися у загальний процес розвитку сербської літератури, сприяли виробленню деяких важливих компонентів тієї складної художньої структури, яку являє собою сербська „сеоска реалістичка приповетка“. Вони брали участь у формуванні нової манери, відповідних літературних смаків.²³

Виникає цікава проблема: Марко Вовчок і становлення і розвиток сербського реалізму. Маємо доказ того, що явища контактного характеру виростають на типологічній основі.

Є й інший аспект дослідження типологічних сходжень. Йдеться про ту спільність історико-літературного розвитку, про ті риси, що водночас виявляють і спорідненість двох літератур, і відмінності між ними. Йдеться про таке вивчення основних тенденцій їх розвитку, коли дослідження однієї з них допомагає зрозуміти особливості другої. В такому випадку порівняльно-типологічна методика виступає знову ж таки як надійний інструмент історико-літературного дослідження. Маємо справу і з вивченням творчості письменника у певному типологічному контексті. В цьому плані, скажімо, цікаво розглянути творчість І. С. Нечуя-Левицького. Типологічно-контекстуальне вивчення дає змогу побачити і неповторну своєрід-

²⁰ Див.: J. Скерлић: *Писци и књиге*. Београд, 1955, с. 246; J. Скерлић: *Омладина и њена књижевност*. с. 229.

²¹ М. Наїдановић: *Сеоска реалістичка ѝриповейка у српској књижевности ХІХ века*. Београд, 1968, с. 177–194.

²² М. А. Бершадська: *Янко Веселинович і Марко Вовчок*. В: *Міжслов'янські літературні взаємини*. Вип. 3, Київ, 1963, с. 66–77.

²³ Див.про це: М. Я. Гольберг: *Перші сербські переклади творів Марка Вовчка*. В: „Слов'янське літературознавство і фольклористика“, вип. 13, Київ, 1078, с. 56–68.

ність творчості письменника, і відображення у ній загальних закономірностей літературного розвитку. В кінцевому рахунку йдеться про діалектику одиничного і загального в історико-літературному процесі. Порівняльне вивчення водночас дає змогу охарактеризувати поняття індивідуального стилю письменника як такого, що відображає результат складної взаємодії активності і творчої індивідуальності та закономірностей літературного процесу.

Один із яскравих моментів, що характеризують розвиток реалізму у сербській й інших південнослов'янських літературах, впливає з того, що ці літератури мали яскраво виражену фольклорну основу, були просякнуті фольклорним елементом. Це обумовлює складність взаємодії у них між романтизмом і реалізмом. Реалістичний етап розвитку національної художньої системи у сербів був не лише запереченням романтизму, а й розвитком продуктивних елементів, закладених у ньому. У своєму розвитку український реалізм не стільки, як вже зазначалося, вбирав, творчо використовував його досягнення, підпорядковуючи їх своїм завданням, включаючи в іншу художню систему. Це аж ніяк не заперечує специфічності, глибокої своєрідності двох типів творчості. Йдеться про складну діалектику історико-літературного процесу, про поєднання у ньому еволюційних і революційних процесів. Чи не можна тут використати відому теорію зміни парадигм, яку запропонував Т. Кун, по відношенню до наукової картини світу?²⁴ Адже формування великого стилю, літературного напрямку проходить шлях від поступового накопичення нового явища. Тут можна застосувати і поняття руху і переходу від однієї стильової формації до іншої, які обґрунтував у своїх працях О. В. Михайлов.²⁵ Складність взаємодії між романтизмом і реалізмом знайшла своє відображення і у деяких узагальнюючих працях. Й. Деретич говорить навіть про „романтичний реалізм“ Стефана Митрова Любиші.²⁶ Для південно-слов'янських літератур, в тому числі для сербської, характерним є своєрідне взаємопроникнення на певному етапі романтизму і реалізму. Підкреслимо ще раз: тут маємо своєрідний тип реалізму, який протягом певного часу і продовжує романтизм, і „долає“ його. Щось подібне бачимо і в українській літературі. І тому, перспективним видається зіставлення творчості сербських реалістів 70-90-х років XIX століття і І. Нечуя-Левицького.

²⁴ Т. Кун: *Структура научных революций*. Москва, 1975.

²⁵ Див.: А. В. Михайлов: *Проблемы анализа перехода к реализму в литературе XIX века*. В: *Методология анализа литературного процесса*. Москва, 1989, с. 31–95.

²⁶ Ј. Деретић: *Историја српске књижевности*. Београд, 1983, с. 362.

І. С. Нечуй-Левицький і у творчості, і у своїх висловлюваннях відстоював принципи реалізму. Водночас у його творах виразно виступає романтичний струмінь, який виявляє себе і у лексиці, і у ритміко-синтаксичному ладі, і у самій позиції оповідача. Тут виявляє себе певна близькість до сербських письменників періоду формування реалістичної прози. Показовим у цьому відношенні є функція пейзажу у творах Нечуя і сербських письменників 70-90-х років. Маємо справу із важливою ідейно-філософською проблемою, пов'язаною із питанням взаємин соціального і природного.

У сербській прозі велике місце займає саме функціональний пейзаж: водночас точний і настроєвий, служить супроводом, акомпанементом до оповіді й водночас несе на собі велике філософське навантаження. І в Нечуя, і в прозі його сербських сучасників описи природи певним чином пов'язані із романтичною теорією відповідностей.

Як і Нечуй, сербські письменники 70-90-х років ставлять у центр своєї уваги проблему народного характеру. Початок утвердження реалізму у сербській літературі пов'язаний із відкриттям нових аспектів дійсності, із освоєнням діалектики загального й одиничного, із проникненням у складні взаємини людини і середовища, із створенням характерних народних типів. Розвиток національної художньої системи у Сербії в 70-90-ті роки характеризується тим, що сербські письменники все повніше виявляють у своїх творах такі принципи реалізму як аналітизм, соціально-історичний підхід до дійсності. У цьому напрямку теж можливі типологічні паралелі між Нечуєм і сербськими письменниками.

Основний момент, який визначає спільність між Нечуєм і сербськими реалістами 70-90-х років XIX століття, пов'язаний із подоланням етнографізму, із проникненням у сутність дійсності, із осягненням народного характеру. Проте, типологічні сходження не виключали відмінностей у трактовці ряду важливих питань, зокрема теми сім'ї і родинних відносин.

Творчість І. С. Нечуя-Левицького знаменувала оволодіння новими оповідними структурами, багатством оповіді, у якій голос автора не зливається із голосом персонажа. Ця тенденція виявила себе і у сербській прозі.

Типологічні сходження – факт об'єктивний. Їх вивчення є важливою складовою частиною дослідження історико-літературного процесу. Наведу ще один приклад того, як типологічно-контекстуальний підхід допомагає з'ясувати складні проблеми історико-літературного процесу. Йдеться про поезію „Молодої музи“, яка відіграла значну роль в історії української літератури. Чи немає типологічних сходжень між молодомузівцями і поетами сербської модерни? М. Ільницький слушно зауважив: „Літературна група „Мо-

лода муза“ вперше поставила своїм завданням завоювати тогочасні надбаня західноєвропейської поезії, інтегруватися в світовий літературний процес, і це завдання в міру сил і можливостей виконала, давши приклад своїм наступникам“.²⁷ Але щось подібне характеризує й сербську модерну, яку варто розглядати у загальнослов'янському і європейському контексті. Вивчення явищ рубежу століть в українській і сербській поезії, без сумніву, може принести серйозні результати.

Типологічне вивчення літератури невіддільне від контекстуального підходу, від дослідження кожного явища у широкому контексті. Маю на увазі контекст синхронний і діахронний.

Звичайно, приділяючи значну увагу типологічним походженням, слід враховувати, що вони характеризують лише одну, хоча й дуже важливу сторону історико-літературного процесу, відзначаючи спільне й закономірне. Між тим й в цьому процесі виявляє себе неповторність кожної із літератур, те, що є врешті-решт реалізацією національної ідеї, виявом певної ментальності. Крім того, історико-літературний процес, як і процес розвитку культури взагалі, аж ніяк не можна зводити лише до вияву певних закономірностей. Очевидно, слід говорити про складну взаємодію закономірного й випадкового, врахувати роль творчої особистості, суб'єктивного начала у культуротворчому процесі. Це має велике значення і для вирішення проблем порівняльного літературознавства. Складний процес розвитку українсько-сербських взаємин не можна вкласти в рамки якоїсь схеми. Його вивчення не можна зводити лише до нагромадження фактів. Пильна увага до поглиблення джерельної бази досліджень, їх фактологічної основи повинна поєднуватися з постійним удосконаленням методики й методології та прийомів осмислення й інтерпретації фактів.

У короткій статті неможливо охарактеризувати усю проблематику, пов'язану з вивченням проблеми українсько-сербських взаємин. Хочу ще раз наголосити на її актуальності, необхідності зосередження спільних зусиль українських і сербських вчених для її всебічного дослідження. Свого часу І. Франко писав: „Справа подібності й історичних взаємин між сербами і русинами-українцями – вдячне поле для досліджень“.²⁸ Симпозіум „Іван Франко і серби“ відіграє свою роль у зміцненні контактів між українськими і сербськими вченими.

²⁷ М. Ільницький: *Від „Молодої Музи“ до „Празької школи“*. Львів, 1995, с. 23.

²⁸ І. Франко: *Зібрання творів ...* т. 32, с. 17.

РЕЗИМЕ

Аутор рада је покушао да опише главне научне резултате у проучавању украјинско-српских књижевних веза, те да истакне проблеме који захтевају даља истраживања. Неопходно је кординирати рад учених људи у обе земље, ујединити истраживања и аналитички рад, као и достигнућа модерне херменеутике уз разумевање антрополошког аспекта уметничког дела.

Велики део рада је посвећен улози коју има креативна личност и печату који она оставља у историјским и књижевним процесима. Истраживања украјинско-српских веза требало би да се базирају на различитим методама. Аутор ставља акценат на ширење извора података, као и на издавачки и библиографски рад.

Размотрени су главни аспекти компаративних студија – типолошки, контактни и духовни.

Компаративне и историјске студије књижевности неодојиве су од контекстуалног приступа, од тога да се сваки феномен разматра у ширем контексту, и синхронијском и дијакронијском.

SUMMARY

The author of the article has made an attempt to characterize briefly the principal scientific results in the field of studies of Ukrainian-Serbian literary interrelations, to point out the problems requiring further investigations. The question is that it is necessary to coordinate the efforts of the scholars of both countries, to unite the research and analytical work as well as the achievements of modern hermeneutics with the understanding of the anthropological sense of the work of art.

A great attention is paid in the article to the role of the creative individuality, to the personal lines in the historical and literary process. The investigation of the Ukrainian-Serbian interrelations should be carried on the basis of taking into consideration the achievements of various methods. The author pays much attention to the problem of widening the source basis, to the publishing and bibliographical work.

The principal aspect of the comparative studies have been considered typological, contact and genetic. Comparative and historical studies of literature are inseparable from the contextual approach, from the consideration of every phenomenon in a wide context both in synchronistical and diachronistical.